

Полівко Л.Ю.

Соціально-психологічні умови успішності включення дітей з особливими потребами в загальноосвітній простір

Полівко Лариса Юріївна, аспірант кафедри соціальної роботи
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна

Анотація. У статті досліджено проблему включення дітей з особливими потребами в загальноосвітній простір. Проаналізовано результати емпіричного дослідження щодо соціально-психологічних умов успішності включення дітей з особливими потребами в загальноосвітній простір.

Ключові слова: діти з особливими потребами, соціальний освітній простір, домашній освітній простір, формальний освітній простір, сімейне виховання

Постановка проблеми. Останнім часом в Україні значно зріс інтерес до спільного навчання дітей з різними потребами в єдиному освітньому середовищі. Сучасна інклюзивна освіта прагне розвинути методологію, спрямовану на дітей, і визнає, що всі діти – індивіди з різними потребами в навчанні. Завдяки створенню інклюзивного освітнього простору, діти, чиї особливі потреби виходять за межі загальноприйнятої норми, мають можливість не тільки отримати гідну освіту, а й відчутти себе повноцінними членами шкільного колективу, а згодом стати повносправними громадянами своєї країни, які мають однакові для всіх можливості незалежно від своїх обмежень.

Тому, одним з найактуальніших питань сьогодення є проблема включення дітей з особливими потребами в загальноосвітній простір.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Конвенція ООН про права дитини, проголошує право на освіту на підставі рівних можливостей. Правові механізми Конвенції спрямовані на захист дітей інвалідів від дискримінації [8].

В Україні реалізація інклюзивного підходу до навчання дітей з обмеженими можливостями розглядається вченими в контексті перспектив і можливостей подальшого розвитку системи спеціальної освіти.

У модернізації освітньої системи важливу роль відіграють інтеграційні процеси, які протікають на різних її рівнях. У спеціальній освіті на сучасному етапі інтеграція виявляється в різних формах спільного навчання дітей з обмеженими можливостями та їхніх зорових однолітків.

Важливість інтеграційних процесів підкреслював Л. С. Виготський, який вказував на необхідність створення такої системи навчання, яка б органічно пов'язувала спеціальне навчання дітей з нормальним розвитком. На думку вченого, основним завданням виховання дитини є її включення в життя і здійснення компенсацій порушень шляхом активізації діяльності збережених аналізаторів, оскільки «дитяча дефективність» пов'язана не стільки з біологічними факторами, скільки з соціальними наслідками [4].

З огляду на зазначене, **метою статті** є визначення соціально-психологічних умов успішності включення дитини з особливими потребами в загальноосвітній простір.

Виклад основного матеріалу. Всі діти мають право на освіту. Однією із проблем сьогодення є те, що багато дітей з особливими освітніми потребами неосвічені і не мають можливості ходити до школи, що посилює нестачу можливості отримання освіти в зрілому віці.

Світ, який має фінансові та технологічні ресурси, який розширив зв'язок глобальними змінами, розширив людські можливості в просторі, навряд чи можна назвати таким, який не має можливості надати освіту для дітей, які мають освітні потреби. Ця проблема досягає свого морального бачення, адже ті, хто має обмежені можливості, найбільше потребують навчання, і за іронією долі, менше мають можливість отримати доступ до нього. Це відноситься як до розвинених країн, так і країн, що розвиваються.

У перші роки дитинства, великого значення набувають всі аспекти розвитку дитини. Це ключовий період для мовної, пізнавальної, емоційної сфери, і за допомогою взаємодії з батьками чи оточуючими людьми, всі діти розвиваються відповідно віку. Діти з обмеженими можливостями мають такий же розвиток в цьому відношенні, хоча дехто з них обмежений в русі, мають проблеми зору чи слуху [1]. У них, так само відбувається формування нових умінь та навичок, з'являються перші форми навчання та виховання. Роль батьків на цьому етапі стає ще активнішою, їхньою функцією є підтримка в дітях прагнення навчатися.

Не завжди умови виховання в сучасній сім'ї, на жаль, є сприятливими для розвитку і виховання неповносправних дітей. Окрім того, виховання дитини з особливими потребами особливо складне і відповідальне. Цю відповідальність батьки зобов'язані нести перед своєю дитиною та суспільством. Тому, принципово важливий напрям в контексті започаткування інклюзивного навчання дітей з обмеженими можливостями належить роботі з батьками – людьми, які є в найближчому оточенні таких дітей.

Всі ці процеси неможливі без активної діяльності соціальних та психологічних служб (районних, міських, шкільних).

Однак роботу з сім'ями дітей з особливими потребами, неможливо чітко організувати без всебічного вивчення проблем сім'ї, родинно-дитячих відносин, через що, виникла необхідність у проведенні дослідження, спрямованого на соціально-психологічні умови успішності включення дитини з особливими потребами в загальноосвітній простір. Що зумовило необхідність написання даної статті.

В ході теоретичного дослідження нами було розроблено модель освітнього простору дитини з особливими потребами. Модель містить три блоки, які відповідають загальноосвітньому простору: соціальний освітній простір, домашній освітній простір, формальний освітній простір. Відповідно до цієї моделі було проведено емпіричне дослідження, в ході якого були виявлені осно-

вні соціально-психологічні умови успішності включення дитини з особливими потребами в загальноосвітній простір.

Нашу базу дослідження склали: сім'ї де виховуються діти з функціональними обмеженнями, які є клієнтами Голосіївського, Шевченківського, Оболонського районних в місті Києві центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та Солом'янського соціально-реабілітаційного центру для дітей та молоді з функціональними обмеженнями міста Києва.

Масив опитаних становив 73 сім'ї, з них 21 сім'я відмовилася від дослідження. Вибірку склали, як матері так і батьки, вікова категорія яких становила від 20 до 50 років, з них 83% сімей – повні, 13% – розлученні, 4% – сімей, де дитину виховує один із батьків.

Емпіричне дослідження включало в себе: опитування та анкетування. Опитувальник, спрямований на визначення батьківських реакцій та установок, які стосуються сімейного життя та виховання дітей з функціональними можливостями. За допомогою даної методики можна оцінити специфіку внутрішньосімейних відносин, особливості організації сімейного життя. Опитувальник «Визначення батьківських реакцій та установок» складається із 115 суджень, в яких описується сімейне життя і виховання дітей. В методичку закладено 23 ознаки, які стосуються різних сторін відношення батьків до дітей і життя в сім'ї. З них 8 ознак описують ставлення до сімейної ролі і 15 стосуються батьківсько-дитячих відносин.

Анкета включає в себе III блоки, яка містить 22 запитання, спрямовані на визначення соціально-психологічних умов успішності включення дитини з особливими потребами в загальноосвітній простір.

Аналізуючи відношення батьків до дитини та життя в сім'ї, за результатами дослідження ми отримали наступне. 22% опитаних батьків найбільш значущими показниками виділили: вербалізацію (надання дитині висловлюватися); товарищівність у стосунках батьків з дітьми; несамостійність матері (необхідність сторонньої допомоги у вихованні дитини); заохочення активності дитини; «жертвовність» батьків. 48% батьків серед 23-х ознак по параметру значущості на друге місце поставили: надмірну турботу; залежність від сім'ї; роздратованість батьків; авторитет батьків; незадоволеність роллю господині; нав'язливість батьків втручання у світ дитини; домінування матір'ю; байдужість чоловіка до сімейних обов'язків; партнерські взаємини; боязнь образити; придушення волі дитини. Найменшу значущість отримали показники: ухилення від конфліктів (унікнення спілкування з дитиною); прагнення прискорити розвиток дитини; строгість батьків; придушення сексуальності дитини; придушення агресивності дитини; виключення зовнішніх впливів; подружні конфлікти. За найменш значущими показниками кількості опитаних батьків становила 30%.

Розглядаючи відношення батьків окремо до дитини, ми виокремили: оптимальний емоційний контакт, зайву емоційну дистанцію та зайву концентрацію на дитині.

Оптимальний емоційний контакт визначається за 4 показниками, а саме: вербалізація (надання дитини можливості висловлюватися), партнерські стосунки (рівність батьків та дитини), заохочування активності

дитини, товарищівне відношення між батьками. Зайва емоційна дистанція включає в себе: ухилення від конфліктів (унікнення спілкування з дитиною), строгість та роздратування батьків. Зайва концентрація на дитині визначається за 8 показниками, а саме: надмірна турбота (оберігання дитини від труднощів), придушення волі дитини, тривога образити (страх завдати дитині шкоди), залежність дитини від матері (виключення поза сімейних впливів), придушення агресивності дитини, придушення сексуальності дитини, нав'язливість дитини, втручання в світ дитини, прагнення прискорити розвиток дитини.

За результатами нашого дослідження ми бачимо, що в багатьох батьків переважає оптимальний емоційний контакт з дитиною (78%), наступним за результатами, проявляється надмірна концентрація на дитині (64,5%), найменш вираженим у дослідженні виявилася надмірна емоційна дистанція з дитиною (60%).

Оптимальний емоційний контакт, за результатами опитування батьків, проявляється у рівності батьків з дитиною, у товарищівних стосунках між дітьми та батьками, при цьому виокремлюється надання дитині висловлюватися (85%); заохочування активності дитини (80%).

Що стосується двох інших показників, то тут деякі батьки, зазначили, що намагаються тримати в нормі свої емоції і не проявляти агресію в сторону дитини. Зайва концентрація на дитині дещо нижче норми (64,5%), але батьки самотужки намагаються подолати бар'єри, які виникають між ними та дітьми. Якщо говорити про зайву емоційну дистанцію, то більшість батьків все ж таки потребують додаткової допомоги, адже як показали результати дослідження, емоційна дистанція батьків знаходиться на низькому рівні (60%). Іноді батьки проявляють строгість до дітей, не вміють контролювати роздратованість і не вміють вирішувати конфлікти.

За допомогою восьми показників ми визначили окремо відношення батьків до сімейної ролі. Дані показники включають: залежність від сім'ї (обмеження матері ролі господині будинку); «жертвовність» батьків; подружні конфлікти; заохочення залежності дитини від батьків; незадоволеність роллю господині; байдужість чоловіка; домінування матір'ю; несамостійність матері. Відношення до сімейної ролі, має середнє значення (69%). Це показує те, що батьки дещо не впевнені у вихованні своїх дітей, не мають досвіду і часто виступають «жертвою» у вихованні своїх дітей.

Порівнюючи ставлення батьків окремо до сімейної ролі та відношення батьків до дитини, бачимо деяку рівність. За результатами дослідження ми бачимо, що 67,5% показує відношення до дітей та 69% відношення до сімейної ролі. Тому не дивним є той факт, що керуючим типом виховання у таких сім'ях, у нашому дослідженні, виявився саме демократичний тип. Даний тип сімейних відносин є найоптимальнішим для виховання дитини з особливими потребами. Демократичні батьки цінують у поведінці своєї дитини і самостійність, і дисципліну. Вони самі надають їй право бути самостійною у якихось сферах її життя, не обмежуючи прав, одночасно вимагаючи виконання обов'язків, вони поважають її думку і радяться з нею. Контроль, заснований на теплих почуттях і розумній турботі зазвичай

не дуже дратує дітей і вони часто прислухаються до пояснень.

Розглядаючи розвиток дітей з особливими потребами, як ми бачимо за результатами нашого дослідження, не можна без участі виховного процесу, зокрема позиції батьків стосовно своєї сімейної ролі. Адже на відмінну від звичайних сімей, сім'ї, де виховуються діти з особливими потребами потребують додаткової підтримки. Це простежується через ряд показників, які виокремлюють батьки. Тому, підтримка повинна надаватися окремо як батькам, так і самим дітям.

Також, наше дослідження включило проведення анкетування сімей де виховуються діти з особливими потребами за для визначення основних потреб у процесі навчання. Анкетування включало III блока спрямованих на соціально-психологічні умови успішності включення дитини з особливими потребами в загальноосвітній простір.

За результатами дослідження, ми бачимо, що 21,8% дітей мають психічні захворювання або розумову відсталість; 24,4% - ураження опорно-рухового апарату; 5,2% мають вади зору; 2,7% - вади слуху; 10,9% - ураження внутрішніх органів; 35% - інші захворювання.

Отже, перший блок – соціальний простір – об'єктивні освітні можливості сім'ї та дитини. Соціальний простір - це передусім упорядкованість і взаємодія певних соціальних зв'язків і процесів, суспільних відношень, їх насиченість, щільність. Під час дослідження в I блоці, були виявлені наступні результати. З усіх дітей, які мають обмежені можливості, 43,2% відвідують дошкільні навчальні заклади, з них, 29,7% перебувають там повний день, 8,1% лише декілька годин і 5,4% перебувають декілька годин в межах програми. 27% дітей відвідують спеціалізовані заклади, або заклади, які мають реабілітаційну направленість, з них, 5,4% залишаються там на повний день, 10,8% перебувають лише декілька годин, 8,1% перебувають декілька годин в межах програми, 2,7% залишаються на ніч, лише на вихідних – вдома. Заклади навчально-виховних комплексів відвідують лише 13,5% дітей, при цьому, 5,4% займаються там декілька годин та 8,1% декілька годин в межах програми. 16,2% дітей перебуваю постійно вдома.

Перебуваючи в дошкільному закладі, 40,6% дітей проявляють прихильність до інших дітей в групі, 24,3% до педагогічного складу, 10,8% лише до дітей, які мають інвалідність, 8,1% дітей знаходяться завжди самі, решта дітей перебувають вдома. Перебуваючи вдома більше часу дитині приділяє мама, кількість опитаних мам становить 51%, з усіх татусів, лише 8,1% приділяє час догляду за дитиною. Щодо обов'язків батьків при вихованні дитини, то знову ж таки, кількість мам, які більше приділяють часу на навчання дітей, годування їх, прогулянки, відведення на додаткові заняття, ігри вдома та готування дитини до сну, перевищує 68%, серед чоловіків лише 32%.

За результатами дослідження, ми бачимо, що діти з інвалідністю, рідше (29,7%) відвідують культурні заходи, лише один-два рази на півроку, частіше такі діти спілкуються зі своїми родичами 32,4%. Одним із позитивних результатів даного блоку є той факт, що батьки кожного дня намагаються виходити з дітьми на ігровий майданчик, 35,1% батьків заохочу-

ють у цьому свою дитину. Лише, 13,5% дітей завжди граються вдома.

Найбільш значними труднощами, з якими доводиться стикатися батькам при вихованні дітей є: труднощі з органами місцевої влади, організаціями, куди батьки зверталися за допомогою та труднощі в дошкільних установах.

У культурно-історичному плані найбільш розвиненою формою неінституціональної освіти є, безумовно, домашнє навчання, яке показане у другому блоці. Даний блок акцентує увагу на навчання дитини до вступу у навчальний заклад. За результатами дослідження: 40,5% батьків стверджують що початковий рівень навчання для своїх дітей можуть дати вони самі; 27% батьків вважають, що дошкільні дитячі заклади дають початковий рівень навчання; 21,6% відали б перевагу індивідуальним заняттям з дитиною; лише 10,8% довірилися б закладам начально-виховних комплексів. Хоча, говорячи про форми навчання дітей, то 35,1% планують віддати своїх дітей до масових навчальних закладів. Такі ж батьки підтримують групи змішаного типу.

Беручи до уваги, додаткові форми навчання, то 37,8% батьків відводять своїх дітей на додаткові заняття творчого характеру, 18,9% батьків залучає свою дитину до додаткових занять навчально-виховного характеру, лише 8,1% батьків відають дітей на заняття з репетитором, при цьому 35,1% взагалі не відвідують жодних гуртків. З усіх опитаних батьків, які не залучають своїх дітей до додаткових занять, 45,9% зазначило, що при можливості записали б свою дитину на такі заняття.

Третій блок – освітні установки дитини. Аналізуючи дані у третьому блоці, ми отримали наступні результати. Описуючи процес інклюзивного навчання виявилось, що більшість батьків, а саме 43,2% ніколи не чули про програму інклюзивного навчання, 40,5% ознайомлені, 10,8% зустрічали в засобах масової інформації, і лише 5,4% батьків уже віддали свою дитину навчатися в дошкільний спеціалізований заклад за програмою інклюзивного навчання.

Питання майбутнього навчання дитини для батьків є дуже важливим, відсоток таких батьків зазначило, що в майбутньому їхні діти будуть навчатися в масових шкільних установах, але виключно в районі місця проживання - 51,3%. 18,9% батьків, вважають домашнє навчання – найкращим методом навчання для своєї дитини, 13,5% віддали б перевагу репетиторам. 16,2% батьків довіряють спеціалізованим закладам.

Основним елементом у даному блоці виступають аспекти навчання, які батьки враховують під час навчання дитини в шкільному закладі. Тут на перше місце батьки поставили професійну підготовку педагогічного складу, також якість самого навчання, виділили психологічний клімат в класі між дітьми та взаємодію між батьками. Для батьків найменш важливим елементом є наповненість класів та розклад занять. Батьками також було зазначені такі аспекти, як, ставлення керівництва школи до дітей, наявність спеціалістів, наявність у школі необхідного оснащення для дітей з інвалідністю, наявність типових різнорівневих програм, підручників та гуртків, переймаються взаємодією між батьками здорових дітей.

Щодо спілкування дітей з функціональними можливостями із своїми однолітками, то 35,1% батьків, зазначили, що діти перебувають у товариських стосунках, ще 35,1% виокремили дружні стосунки, завжди допомагають один одному, часто приходять один до одного в гості. Щодо спілкування самих батьків із батьками здорових дітей, то тут виникає протиріччя думок, адже хтось із батьків (27%) перебуває у дуже дружніх стосунках, частина (24,3%) як товариші, і лише 18,9% коли виникає потреба.

Таким чином, ми бачимо, що більшість батьків готові віддавати своїх дітей на навчання до загальноосвітніх установ, інколи мають тривогу відносно однолітків та самого процесу навчання.

Інклюзивні школи забезпечують сприятливі умови для досягнення рівних можливостей і повної участі дитини, тому для їх ефективної діяльності необхідні спільні зусилля не лише вчителів і персоналу школи, а й батьків та членів родини, ровесників.

Налаштування дитини на перебування у закладі, на важливість нових змін у її житті, потребує участі всіх зацікавлених сторін. Педагоги повинні постійно демонструвати батькам, що вони є важливими членами шкільного колективу, бажаними і потрібними у школі, що їхній внесок у загальну справу є цінним і необхідним. Результативність роботи буде у тих закладах, де

вчителі відчуватимуть свою відповідальність і наполегливо працюватимуть з дітьми і їх родинами.

Висновки. Загальна оцінка результатів дослідження показала, що успішне включення дітей, які мають функціональні обмеження в загальноосвітній простір відбувається тоді, коли батьки усвідомлюють важливість навчального процесу для їхніх дітей. Однією із головних умов включення дитини в процес освіти є її дошкільна підготовка, наявність у дитини певних навиків та вміння дитини взаємодіяти з оточуючими. Ще одним елементом успішності являється підтримка, яку отримують батьки, як зі сторони місцевої влади чи шкільних (дошкільних) установ так і зі сторони родичів, взаємопідтримка чоловіка чи дружини.

Варто зазначити, що успішність включення дитини в загальноосвітній простір повинна розпочинатися з надання постійної підтримки дітям з особливими освітніми потребами – починаючи з мінімальної допомоги на заняттях до додаткових навчальних допоміжних програм в рамках школи і розширювати їх, у разі необхідності, до надання допомоги соціальними педагогами та різними спеціалістами. При можливості використовувати відповідні і доступні технічні засоби, для підвищення ефективності засвоєння навчальної програми, а також для сприяння комунікацій, мобільності процесу навчання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Educación de niños y jóvenes con discapacidades Principios y práctica. Seamus Hegarty 1994.
2. Айшевурд М.М. Полноценная жизнь инвалида. – М.: Педагогика, 1991.
3. Энциклопедия психодиагностики. Психодиагностика взрослых / Д.Я.Райгородский. – Самара: Бахрах – М, 2009.
4. Воспитание детей с задержкой психического развития в процессе обучения / Под. ред. Т.А. Власовой, В.И. Лубовского, Н.А. Ципиной. -М.: 1981.
5. Конституція України (ст. 53) від 28.06.1996. – № 254.
6. Психологические тесты. Ред. А.А. Карелин - М., 2001, Т.2.
7. Практическая психодиагностика. Методики и тесты. / Д.Я. Райгородский. – Самара: БАХРАХ-М, 1999.
8. Про ратифікацію Конвенції про права інвалідів і Факультативного протоколу до неї: закон України від 16.12.2009 р. №1767-VI / Верховна рада України // Відомості Верховної Ради України. – 2010. - №9.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

2. Ayshevurd M.M. Full life of the disabled. - M.: Pedagogy, 1991.
3. Encyclopedia of psycho-diagnostics. Psychodiagnostics adults / D.Ya. Raygorodsky. - Samara: Bachrach - M 2009.
4. Education of children with mental retardation in learning / Under. Ed. T.A. Vlasova, V.I. Lubovskogo, N.A. Tsipinoy. M.: 1981.
5. The Constitution of Ukraine (Art. 53) on 28.06.1996. - № 254.
6. Psychological tests. Ed. A.A. Karelin - Moscow, 2001, Vol.2.
7. Practical psychological testing. Techniques and tests. / D.Ya. Raygorodsky. - Samara: Bahr M, 1999.
8. Ratification of the Convention on the Rights of Persons with Disabilities and its Optional Protocol, Law of Ukraine 16.12.2009 p. №1767-VI / Supreme Council of Ukraine // Bulletin of the Supreme Council of Ukraine. - 2010. - №9.

Polivko L. Social and psychological conditions of successful inclusion of children with disabilities in the general space

Annotation. This article deals with the problem of adopting disabled children into general space. Having analyzed the results of empirical researches as for social and psychological conditions of successfully adopting disabled children into general space.

Keywords: disabled children, social space, domestic educational space, formal educational space, domestic education

Поливко Л.Ю. Социально-психологические условия успешности включения детей с инвалидностью в общеобразовательное пространство

Аннотация. В статье исследована проблема включения детей с инвалидностью в общеобразовательное пространство. Проанализированы результаты эмпирического исследования по социально-психологическим условиям успешности включения детей с инвалидностью в общеобразовательное пространство.

Ключевые слова: дети с инвалидностью, социальное образовательное пространство, домашнее образовательное пространство, формальное образовательное пространство, семейное воспитание